

пекту своєї теми авторка витримує виправдану міру в розгляді балансу між раціональним та ірраціональним в утопії та утопічній свідомості, адже жанр авторської, літературної утопії дійсно розквітав в епоху Нового часу за умов поширення раціоналізму, проте, продемонструвавши спільне й відмінне між утопією та міфом, утопією та архетипами свідомості, казкою, повсякденністю, авторка доводить, що утопічна свідомість своїми коренями сягає досить глибинних шарів свідомості і психіки та виконує при цьому дуже важливі соціальні та життєво-практичні функції. Зокрема, цікавими постають міркування про компенсаторну роль утопії, про її проєктивні можливості. Варто відзначити й те, що у рецензованій монографії цілком доречно соціально-історичний та культурний контекст аналізу утопії поставлені у залежність від онтології, людської екзистенції, пізнання. В цих міркуваннях авторка вдається до аналітики ідей Е. Блоха, М. Гайдеггера та ін.

У третій главі О. Петрушенко простежує зв'язок утопії із складовими та сферами суспільного життя. Зокрема, автор розглядає місто як архетипічний базис утопії (с. 151–162); тут простежу й момент укорінення утопічної свідомості у загальнолюдський цивілізаційний процес. Дещо несподіваними, хоча достатньо обґрунтованими є міркування автора про те, що міщанство як соціальна група та варіант субкультури тісно пов'язані з утопізмом та утопічною свідомістю (с. 163–174).

Четверта глава присвячена зв'язкам утопії зі спорідненими утвореннями суспільної свідомості – міфом, казкою, ідеалом, наукою, релігією. Заслужує на увагу міркування автора про те, що утопія пов'язана в першу чергу з християнською традицією, оскільки християнство, з одного боку, розрізняє та протиставляє реально існуюче в нашому світі та належне, а з іншого боку, має справу з пошуками можливих шляхів наближення до божественної досконалості та з прагненням долучитися до неї (с. 252).

Висновки здійсненого дослідження сформульовані достатньо чітко та охоплюють весь матеріал монографії.

Все сказане дозволяє характеризувати монографію О. П. Петрушенко як доволі цілісне та багатогранне дослідження. Проте, звичайно, в одній праці навряд чи можна вичерпати всі ракурси навіть одного культурно-історичного явища. Нам видається, що було б цікавим, якби у монографії були розглянуті й зв'язки утопії з процесами формування людської особистості, особливо у ранньому віці. Оригінальний та філософсько-методологічний підхід до утопії, на наш погляд, могли б поглибити й традиційні політологічні її візії. Проте, напевно, це не входило в авторські наміри, оскільки, на наш погляд, поставлену авторкою мету у монографії в цілому реалізовано. Отже, хочеться побажати даній книзі знайти своїх зацікавлених читачів.

Надійшла до редколегії 21.02.2012 р.

УДК 37.013 (140.8:65.62)

Г. Й. Михайлишин

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ТА СВІТОРОЗУМІННЯ

Висока динаміка трансформації сучасного суперечливого світу, що ставить кожну людину в складні умови соціального життя, зростаюча напруга, пов'язана з зміною ціннісних орієнтацій, необхідність пошуку і швидкого знаходження рішень, стресові ситуації – все це проблеми людського буття, збереження і розвитку особистості, її внутрішнього світу, світоглядної культури. Зазначений проблемний аспект є доволі показовим у сфері функціонування суспільної феноменології.

© Михайлишин Г. Й., 2012

Вип 22. 2012

119

Ключові слова: світосприйняття, світорозуміння, суспільна феноменологія, смисл, семантика, смислові еквіваленти.

Высокая динамика трансформации современного противоречивого мира, что ставит каждого человека в сложные условия социальной жизни, растущее напряжение, связанное с изменением ценностных ориентаций, необходимость поиска и быстрого поиска решений, стрессовые ситуации – все это проблемы человеческого бытия, сохранения и развития личности, ее внутреннего мира, мировоззренческой культуры. Указанный проблемный аспект довольно показателен в сфере функционирования общественной феноменологии.

Ключевые слова: мировоззрение, миропонимание, общественная феноменология, смысл, семантика, смысловые эквиваленты.

High dynamic transformation of the modern world's controversial, that puts everyone in the complex conditions of social life, increasing the stress associated with change in value orientations, the need to search and quick solution finding, stress situations – all these are the problems of human existence, preservation and development of personality, her inner world, the ideological culture. The above aspect of the problem is quite revealing in the functioning of social phenomenology.

Keywords: conception of the world, outlook, social phenomenology, meaning, semantics, semantic equivalents.

Постановка проблеми. Світогляд становить єдність теоретичного (як форма суспільної самосвідомості людини) і духовно-практичного освоєння світу (як спосіб і засіб його перетворення).

Основними функціоналами світогляду є світоуявлення, світоіснування, світовідчування, світосприйняття, світобачення, світоперетворення, світостворення, що свідчить про багаторівневість світогляду і багатоваріативність його прояву у повсякденному житті у різних поколінь людей;

Адекватність світорозуміння залежить від гармонійного поєднання трьох сфер (Ф. Шеллінг, М. Гайдеггер): структур дійсності, структур думки та структур мови. Йдеться про те, що С. Кримський назвав «ціннісно-смысловим універсумом». Найслабша ланка цього ланцюга – тотожність мислення та мови, оскільки остання володіє такими атрибутами як синонімія, образність, амбівалентність, емоційність, експресивність і т. ін.

Зазначений проблемний аспект є доволі показовим у сфері функціонування суспільної феноменології, котра мусить адекватно співвідноситися зі *структурами дійсності*, мати переконливий формат *структури думки*, та ілюстративний інструментарій у формі певного діапазону *структури мови*. Відсутність або ігнорування хоча б одного з елементів наведеної тріади, як правило, означає надзвичайно поважні проблеми для ефективного функціонування суспільної пропозиційності.

Смисл не є буттям, бо він виходить за його межі. Водночас він не є цінністю, оскільки лише вказує на них. Це серединне положення смислу дозволяє йому пов'язувати цінності та дійсність – «подібно до того, як ми розрізняємо три царства: дійсності, цінності та смислу, слід також розрізняти три методи їх осягнення: пояснення, розуміння та тлумачення» [6, с. 467].

З точки зору теоретико-методологічного і в цілому наукового підходу конче необхідно проводити чітке розмежування смислової багатозначності, котра виникає внаслідок нарощування обсягів смислу та смислової невизначеності, пов'язаної з тривіальною нечіткістю, неструктурованістю смислових діапазонів. Йдеться про різноякісні величини: в даному разі ми маємо справу з класичними омонімами, які об'єднує семантична кодифікація, але зовсім не спільність смислу. І якщо смислова багатозначність як наслідок *надлишку смислу* є предметом наукової зацікавленості герменевтики, то смислова багатозначність як результат *аморфного, розмитого чи неструктурованого смислу* належить до сфери винятково логіки.

На думку О. Шпенглера, культури виникають «з піднесеною безцільністю, мов квіти в полі». Втім, навіть якщо це й так, то соціум все-таки мусить структурувати й формулювати певну ціль, смисл, доцільність свого становлення –

особливо і головним чином тоді, коли йдеться якраз про «піднесену фазу розвитку». Л. Толстой вважав, що «за відсутності смислу людина не житиме й дня – навіть якщо довкола неї жито по пояс». Кожне суспільне явище необхідно сприймати з урахуванням того, як, яким чином люди його сприймають, *які* смисли йому надають, який зміст у нього вкладають. Поза цими символічними значеннями конкретно-історичного і праксеологічного гатунку явища і факти повисають у повітрі незаземленою, відчуженою і в цілому незрозумілою даністю. Як зазначав М. Шелер, людині притаманний могутній, проте сліпий життєвий порив. Зрячим його зробити до снаги лише смислотворенню. Власне, така мета і є першочерговою для кожної людини як істоти, наділеної інтелектом.

Для теорії смислу і її конкретизації на рівні соціальної філософії вочевидь нагальною і перспективною залишається проблема *есенціалізму* – виявлення сутнісних параметрів (аспектів, факторів, наповненості) певного поняття чи явища, котре є предметом дослідження. Річ у тім, що трансцендентний смисл зумовлює і окреслює смислові межі, детермінує багатоманітність часткових (тактичних) життєвих смислів, тому уявлення про категоричні імперативи (стратегічні смисли) об'єкта дослідження допомагає вибудувати ефективну тактику смислового цілепокладання. Йдеться про ту тактику, яка дозволяє визначити реальні азимути й ефективні інструменти індивідуального буття. Саме до цієї проблеми привертав увагу К. Кастанеда: «Безглузда жертва, непотрібна трата часу – жити, щоб харчуватися, і харчуватися заради життя, і знову жити, щоб харчуватися, і так – аж до смерті. Розваги, вигадані людьми – незалежно від того, яким чином вони не витлумачувалися б, є лише жалюгідними силкуваннями забути, не виходячи за межі зачарованого кола: *харчуватися, щоб жити, і жити, щоб харчуватися...* Як на мене, не може бути втрати страшнішої і згубнішої» [2, с. 200].

К. Ясперс висловився в тому ж дусі: «Наша епоха ще не визначена в своїй сутності, тому за відсутності розуміння себе й ситуації люди, цілком імовірно, борються проти справжнього смислу» [9, с. 398]. Зазначена небезпека актуалізує потребу рефлексійно глибоких і водночас збалансованих, урівноважених феноменологічних установок на гідне прийняття вердикту, згідно з яким ми можемо так ніколи й не дізнатися про справжній формат субстанційних ознак дійсності, якщо будемо пояснювати життя і людей, по-перше, *суто об'єктивно* (тобто як об'єкт-річ), по-друге, винятково *природничонауковими засобами*. Мета феноменології полягає у виявленні й змалюванні того, як ми засвоюємо когнітивний досвід у термінах «сутностей» та «смислів». Феноменолог покликаний не лише змальовувати те, *що явлено свідомості*, а й також окреслювати *межі такої явленості*. Феномен – це ідеальна сутність, котра володіє безпосередньою достовірністю, неспростовною даністю. Таким чином, феноменологія оперує не *речами*, а *їхніми смисловими еквівалентами, змістовно-пізнавальними сутностями*.

Х. Ортега-і-Гассет помітив: «Тільки наше життя володіє саме по собі «сміслом», а тому піддається оперуванню інструментарієм інтелекту» [10, с. 122]. Видатний іспанський філософ не випадково взяв у лапки слово *смысл*, оскільки мова йде про гранично заземлене, фізичне й утилітарне розуміння цього явища. Х. Ортега-і-Гассет не виключав можливості існування смислів значно вищого гатунку – метафізичних, трансцендентних, всезагальних і вічних, проте він виказував цілком виправданий сумнів з приводу можливості осягнення таких смислів засобом інтелекту.

Погодившись з принциповою неможливістю осягнути *метафізичний* смисл інструментарієм *фізичної* дійсності, слід зазначити, що це зовсім не зумовлює доцільності припинити інтелектуальний пошук у зазначеному напрямку. Місцем застосування інтелектуальних зусиль може виявитися, наприклад, конструювання несуперечливого смислу (за суттю, фізичного за походженням і разом з тим метафізичного за імперативністю) – оптимального для людства з точки зору перспективності, гармонійності, а також відповідальності (екзистенційної, гуманітарної, громадянської тощо).

Ж. Бодрійяр привернув увагу до «семантичного анулювання реальності», Р. Барт – до «смислової кастрації дійсності». Втім, смисловий незавершеності чи

навіть відсутності смислового стрижня індивідуального й суспільного буття не слід надавати виключно негативного значення, оскільки такий біфуркаційний стан за своєю суттю є доволі креативним. Він, зокрема, мотивує структурування гармонійних смислових проєктів і знімає контрпродуктивні обмеження, які обов'язково мали б місце у випадку інституалізованих, унормованих смислових каркасів.

Смислова невизначеність також актуалізує аспект *ризми* – концептуальної компоненти *теорії нелінійних динамік*. Згідно з Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі, ризом – це заперечення семантичної структурованості сьогодення, його буттєвості, логіки, закономірностей, перспектив тощо. Як зазначали Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі у праці 1976 р. «Rhizome», «світ втратив свій смисловий стрижень», «мови як такої, її універсальності вже давно не існує»; натомість ми є свідками змагання діалектів, поговірок, жаргонів і спеціальних мов – принципово гетеронимних, проте все-таки цілісно-нероз'ємних у своїй синтетичній буттєвості.

Потреба осмисленого буття очевидна; втім, необхідно бути готовим до того, що досвід смислоосягнення, смислотворення і смислосвояння є непростим, драматичним, ментально і психологічно затратним. Тут нічого не вдієш: як кажуть у таких випадках іспанці, нема карнавалу без затрат. У кожному разі, суспільні збитки внаслідок вакууму смислу виявляються значнішими, ніж затрати на аргументоване формулювання смислових орієнтирів суспільного цілепокладання і телеології соціального розвитку в цілому.

Уже сам факт буттєвості об'єкта та явища передбачає певний апріорний, іманентний смисл. Цей смисл нестатичний: він функціонує в перманентній і динамічній взаємодії (взаємодоповненні чи/та взаємообмеженні) з іншими об'єктами й явищами, із соціокультурними, ментальними, аксіологічними та телеологічними тенденціями. Питання полягає в тому, наскільки аргументаційно підкріпленням, легітимним і семантично виправданим виявиться вживання одного й того ж слова (терміну, поняття, категорії) по відношенню як до первісного об'єкта (явища), так і до його смислового заломлення внаслідок динамічної взаємодії з іншими об'єктами (явищами).

Засновники школи логічного позитивізму були близькими до істини, коли стверджували: багато проблем у суспільстві породжені нечіткістю, розмитістю і невизначеністю термінів, понять і категорій. Таким чином, достовірне, адекватне відображення реальності з усією очевидністю передбачає конкретизацію мовних форм, прийнятних науковим співтовариством і визнаних ним у якості комунікативного інструменту.

У 1984 р. в резонансній праці «Реальні свідомості, можливі світи» Д. Брунер інститував розмежування *логіко-наукової* (або *парадигмальної*) та *нарративної раціональності*. Термін «логіко-наукова раціональність» має на меті продемонструвати, що кожне тлумачення пов'язане з попередніми твердженнями, фактами, аргументами і т. п. деякими причинно-наслідковими зв'язками, котрі можна виявити і відтворити засобами формальної логіки. Що ж стосується терміну «нарративна раціональність», то його функціональний обов'язок полягає в тому, щоб, по-перше, сформулювати смисл подій, явищ, ідей, ідеалів і рекомендацій, по-друге, розмежувати феномени, яким притаманний смисл (як апріорно, так і апостеріорно) та феномени, яким смисл не притаманний у принципі, оскільки ті актуалізують себе засобом подійного чи поведінкового автоматизму, стереотипізму, усталеної «конвеєрності» і узвичаєного алгоритмізму. Таким чином, нарратив набуває ознак інструментальної лінзи, своєрідного фокусу, крізь який ганебно автономні й незалежні один від одного явища статичної та динамічної буттєвості структуруються в семантично ієрархізовану систему взаємозалежності.

Кожна соціальна подія має, з одного боку, *точковий* характер, а з іншого боку, оскільки вона пов'язана з деякими подіями, то неухильно характеризується *континуальними* властивостями (останні передбачають принципову неможливість існування події ізольовано від решти світу). Стосовно поняття «*сингулярність*» слід зазначити, що воно означає *точковий формат континуальності*. Власне, послідовна сукупність точкових смислів (синхронізована перспектива)

якраз і забезпечує смислову адекватність, автентичність континуальної події (процесу) в цілому.

Не підлягає сумніву достовірність тези, згідно з якою революційні перетворення суспільного формату і зростання соціального напруження призводять до драматичних світоглядних зрушень, зумовлюючи зміщення «смислових горизонтів» на рівні як індивідуальної, так і масової свідомості. Внаслідок цього цілковито припиняє існування чи, принаймні, істотно розмивається впорядкована послідовність (структурованість) смислів; людина виявляється затисненою в лещата нових смислів – суперечливих, антиномічних та амбівалентних. Ще один закономірний результат – ідейна й ідеологічна розгубленість (цей фактор часто виявляється визначальним для подальшого перебігу кризової симптоматики суспільства в цілому). Наслідок таких тектонічних зрушень на рівні суспільної свідомості – постання на повен зріст проблеми *переосмислення*, тобто перегляду попередніх (узвичаєних, усталених) смислів, які втратили свою значеннєву й ціннісну легітимацію, а також функціонально-інструментальну ефективність.

Зрозуміти – означає оволодіти смислом, впорядкувати, виявити систематичну організованість, яка принципово піддається інтелектуальному оперуванню. Як слушно зауважує М. Розумний, «смысл – це зміст свідомості, що рефлексійно співвідноситься з певним знаком і тільки в цій співвіднесеності гіпостазується як семантична цілісність. Відтак, *смысл, понятия та идея є термінами, що описують єдиний цілісний механізм самовідтворення людської свідомості*, механізм, який вступає в дію на певному етапі розвитку цієї свідомості за певних історичних умов і який узагальнено ми називаємо рефлексією» [7, с. 7] Отже, здатність осмислювати життєву процесуальність виявляється фундаментальною, субстанційною ознакою людини як істоти інтелектуальної – такої, що розуміє, або, принаймні, прагне зрозуміти, оволодіти смислом, сформулювати (структуризувати, сформулювати) якомога повніше смислове уявлення про дійсність, а значить – про її логіку, тенденції і закономірності становлення.

Не дивно, що у філософії XX століття на перший план вийшов образ саме *homo significans* – людини смислотворчої, а за самим смислотворенням («виходом світу» – за влучним висловом Ф. Гваттарі) була закріплена домінуюча функція й ідентифікаційна ознака всієї духовно-культурної діяльності людини і людства в цілому. У цьому контексті переконливим лейтмотивом звучить теза Е. Фромма про категоричну й неухильну необхідність для людини «не лише мати в своєму розпорядженні певну систему мислення, а й знайти деякий об'єкт самовіддачі, який надавав би сенс її життю і становищу в світі» [8, с. 482].

На думку Ж. Дельоза, запліднення таким сенсом відбувається за допомогою інструментів *події, подійності, спів-буття*. Власне, спів-буття не є рафінованим, дистильованим смислом, однак саме воно задає алгоритм сприйняття смислу, його критеріальності, інституціалізації та нормативності. Результатом особистісної, суб'єктивно-екзистенційної участі людини (тобто якраз спів-буття) в різноманітних інтерактивних обмінах, практиках, дискурсах та інституціях є *надання смислу* (цінності, значення, впливовості тощо) дійсності (подіям чи відсутності подій, буттєвій динаміці чи статиці). Таке «запліднення смислом» цілком природне, адже сама *екзистенція* сутнісно визначається як буття *інтенційне і смислотворче*.

Висновки. Смислова наповненість і динаміка семантичних змін багатьох термінів гуманітарної сфери знання істотно корелюється зміною парадигм світобачення і світоутлумачення. Загалом же культурно-історична ритуалізація піддається адекватному осягненню в першу чергу і головним чином як істотна складова частина певної системи комунікації. К. Лоренц з цього приводу зауважував: «Людина за своєю природою істота культурна; це пояснює її вроджену готовність сприймати продиктовану культурою ритуалізовану поведінку як своєрідну другу природу» [4, с. 437]. Таким чином, можна зробити деякі висновки: по-перше, не існує універсально досконалих герменевтичних методик; по-друге, мета формування ефективної герменевтичної пропозиції досягається засобом досконалого знання конкретно-історичного об'єкта, а також вмілого

використання тих герменевтичних аргументів, які в даному випадку є найбільш дієвими, результативними. Безперечно, це – *via crucis* (тяжкий, нестерпний шлях), однак з точки зору вимог ефективності він безальтернативний.

Ідея смислу – своєрідний пробний камінь філософської концептуалістики. Відсутність же смислу означає відсутність самих підстав для концептуалізації, філософії як такої. Сократ з цього приводу зазначав: *неосмислене життя не варте того, щоб його прожити*. Ясна річ, наведену думку слід сприймати не буквально, не як категоричний імператив, а концептуально – як сукупність деяких аспектів, що формують смислові обрії життєвого цілепокладання. В переліку таких факторів, як правило, превалюють телеологічні, аксіологічні, вольові, етичні й педагогічні.

Смисл – це симбіотичне віддзеркалення сутності, змісту, значущості, функціонального і цільового призначення, сукупності субстанційних властивостей, які визначають формат зв'язку об'єкта із суб'єктом, місце об'єкта в системі життєвої стратегії і тактики суб'єкта. Смисл нематеріальний; він – не *факт* і не *явище*, а *сутність*. Відтак, окреслити смислові параметри певного феномену означає виявити субстанційні ознаки, які визначають закономірності його становлення, еволюційні особливості й стереотипизм взаємодії з іншими явищами.

Сукупність зазначених факторів спонукає до висновку, що тлумачити адекватно глибини смислів без рефлексійного вміння доволі небезпечно. Дозволити собі могли хіба такі світила філософії, як І. Гете та Ф. Ніцше. Між іншим, за визнанням О. Шпенглера, найбільш істотний вплив на становлення його світоглядної картини світу справили якраз І. Гете з Ф. Ніцше. Зокрема, у І. Гете О. Шпенглер навчався м/етодиці мислення, а Ф. Ніцше забезпечив головне – вміння формулювати запитання, а відтак – смисл та мету буттєвості будь-якого типу.

Бібліографічні посилання

1. **Бахтин М. М.** Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
2. **Кастанеда К.** Отдельная реальность / К. Кастанеда // Учение дона Хуана. Отдельная реальность. Путешествие в Икстлан. Сказки о силе. – К.: Довіра, 1997. – 608 с.
3. **Кримський С.** Наука як феномен цивілізації / С. Кримський // Вісник національної академії наук України. – 2003. – Вип. 3. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2003-03/3.htm>
4. **Лоренц К.** Обратная сторона зеркала / К. Лоренц. – М.: Республика, 1998. – 493 с.
5. **Муляр В. І.** Смысловиттєві орієнтири особистості / В. І. Муляр // Вісник ЖДТУ. Сер. «Філософські науки». – 2006. – Вип. 1. – С. 67–80.
6. **Риккерт Г.** Философия жизни / Г. Риккерт – К.: Либідь, 1998. – 467 с.
7. **Розумний М.** Суспільна ідея в структурі ідентичності / М. Розумний // Генеза. Спец. вип. – К., 1999. – С. 4–17.
8. **Фромм Э.** Пути из больного общества / Э. Фромм // Проблема человека в западной философии. – М.: Прогресс, 1988.
9. **Ясперс К.** Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М.: Республика, 1994. – 527 с.
10. **Ortega y Gasset J.** A «Historia de la filosofia» de Emile Brehier / J. Ortega y Gasset // Obras completas. – Madrid, 1960. – T.VI.

Надійшла до редколегії 28.02.2012 р.